

הרהורים אודות החינוך הציוני הדתי ביום העצמאות ה 50

ד"ר רפאל ירחי

יחס הציונות הדתית למדינה המשך או סטייה?

נקודת מוצא לדיון החינוכי הציוני דתי היא השאלה בדבר אופי ההתייחסות למדינה למוסדוניה, לסמליה, לצורת השלטון ולנאמנות שאנו מבקשים ללמד את תלמידינו ותלמידותינו, ולפיה לכוונם להקנות את אופי ההתייחסות הזאת למדינה לדור ההמשך. לכאורה השאלה נשמעת תמוהה, שכן מה יום מיומיי? אנו הרי רואים עצמנו ממשכים את המסורת שבידינו ויש בידינו מסורת של ציונות לאומית דתית המגדירה את ההתייחסויות הללו אל המדינה הציונית ואל כל הנגזר ממנה, אז מה מקום יש להתלבטות ולהטלת ספק בהמשכויות המסורת החינוכית הזאת? התשובה היא שההמשכויות הזאת היא רק לכאורה. למעשה על הציבור הציוני הדתי ועל החינוך הציוני עוברים היום שינויי עמדה וזחלים, שבהצטברותם הם הולכים ומשקפים יותר ויותר סטייה מהפכנית ביחס אל המדינה ואל הערכים הקשורים בה, הסותרים או מאתגרים את ההשקפות המסורתיות של הציונות הדתית, שציבור המורים הותיק שבתוכנו התחנך לאורם, דרך החינוך הציוני הדתי בעבר. אני מבקש להציג במאמר זה את מגמות הסטייה מההשקפות ומהעקרונות של הציונות הדתית כלפי המדינה וערכיה, ולהעמיד על הפרק את השאלה החינוכית המהדהדת ביוכלה של המדינה, לאן מופנות פניו של החינוך הציוני הדתי כיום?

ביובל החמישים למדינה, יותר מאשר בימים שקדמו, היחס למדינה מובנה בתודעת הציבור הרחב במסגרת תבנית יחסים משולשת. היחס החיובי למדינה מתקשר בתודעת הציבור החילוני עם היחס החיובי לתרבות חילונית (תרבות בילוי, תרבות זלילה, אומנות חופשית, יחסים חופשיים בין המינים, רווחת הפרט וכויות הפרט וכיו"ב) ועם יחס חיובי למודרנה (שעות פנאי, טלביזיה, טל־קומוניקציה, ניידות וקיצור מרחקים ועוד כיוצא באלה) על כל משמעויותיהם. שלושת אלו: מדינה, תרבות חילונית ומודרנה נחשבים, לפחות כפי שהציבור החילוני מנסה להציג את הדברים, כשלוש צלעות של משולש, הדבוקות זו לזו. היות שהתרבות החילונית והמודרנה מוצגות כאנטייתוזה לדת, לכן בחלקים מסויימים של הציבור הדתי, היחס השלילי לתרבות החילונית ולמודרנה¹ מקרין גם יחס שלילי לצלע

1. ראה למשל אצל ר' גומבו ור' שוורץ, 'מערכת הערכים של צעירות דתיות־חרדיות בפרספקטיבה

השלישית שלהן: למדינה ולאזרחי המדינה החילוניים. היחס הזה מודגש בצורה בוטה בחברה החרדית אבל מבצע גם בחלקים של הציבור הדתי לאומי.

השאלה היא מה היו בעבר, כימי קדם המדינה, פני היחסים האלו בין הציבור הציוני הדתי לבין מדינה מחולנת (שעקרונותיה נובעים מהשקפה חילונית ולא דוקא מהשקפה אנטי דתית) וכיצד הגיבה הציונות הדתית כלפי המדינה המחולנת הזו, מול התייחסויות השוללות מדינה, של ציבורים דתיים ולא ציוניים.²

היחס של הציבור הדתי, בכללו למדינה מתווך דרך המסורת המעצבת והמנחה את עמדותיו כלפיה. אופן התפיסה של המסורת עצמה מגבש למעשה את העמדות של מה מותר ומה אסור לעשות כלפי שלטון חילוני ומול מדינה מחולנת. השאלה שאליה יש להתייחס בענין זה היא: באיזו מידה ניתן מבחינת המסורת להשתלב במדינה שרוב ציבורה חילוני; ראש ממשלתה, הנשיא והמנהיגות המובילה שלה חילוניים; וחוקיה אינם חוקי התורה. באיזו מידה רשאי אדם דתי להרגיש שמדינה זו היא גם מדינתו, ובאיזו מידה הוא רשאי להודות עמה ולהיות שותף בהוויתה. אופן שונה של תפיסת המסורת היהודית יוצר את שונות היחס של ציבורים דתיים אל המדינה.

תפיסת המסורת של הציונות הדתית נחשבה תמיד שונה מתפיסות המסורת של ציבורים דתיים לא ציוניים (ראה בהמשך). עם זאת אני טוען, שאופן תפיסת המסורת של הציבור הדתי הציוני כיום השתנה מאופן תפיסת המסורת של הציונות הדתית המסורתית, שהייתה בעבר כימי קדם המדינה, כמו למשל התפיסה שמבטאת הציונות המשיחית (כפי שאציג בהמשך). בצד זה אני טוען, שגם עם קום המדינה מוסדות ציוניים דתיים כמו הרבנות הראשית, נזהרו מלהביע עמדה מוצהרת מוחלטת ומזדהה עם המדינה ומוסדותיה.³ היסוסים אלו הוזנו

השוואתית, בתוך: מגמות ל"ב/3 1989 עמ' 332-360. הצעירות הדתיות-החרדיות שבמחקר הן בנות 'מכללת ירושלים לבנות' והן נבדקו מול בנות ממכללת דוד ילין, ירושלים. בנות מכללת ירושלים משויכות בעיני החוקרים כ'חרדיות' לעומת מחקרים קודמים שחקרו אוכלוסית תלמידים דתיים-מודרניים. מסקנת החוקרים היא שדתיים מודרניים מצליחים ליצור רמה מסוימת של סינתיזה בין מערכת הערכים הדתית לבין מערכת הערכים של החילוניות המערבית בעוד שהבנות החרדיות דתיות גילו ניגוד קוטבי כמעט ללא פישור בין ערכים דתיים וערכי העולם החילוני (שם עמ' 357-358). מבחינת הציבור הדתי אנו משייכים את בנות מכללת ירושלים לציבור הדתי-לאומי ציוני. המחקר מצביע על קיטוב מחריף והולך בתפיסה הציונית הדתית את העולם החילוני המתבטא בין השאר גם ביחס למדינה החילונית, כפי שנסביר בפרק על הציונות המשיחית. להבחנה בין סוגי גישות דתיות והתייחסותם למסורת וסמכות מול ערכי עולם חילוני אני דן במאמר אחר בכתב העת 'מים מדלוי' (התשנ"ח).

2. למשל, הרב ראובן גרובסקי מי שהיה יו"ר מועצת גדולי התורה בארה"ב (נפטר בתש"ח) מנה סיבות מדוע אין הקמת המדינה אתחלתא דגאולה. "...משום שרבתה חולשת האמונה, אנו מוקפים אויבים ובמדינה שולטת ממשלת פועלים שהעיקר היא להוציא לפועל את שיטתם שיטת הסוציאליזם", ועל חגיגת יום העצמאות אמר ש"הנהגה על ידי הנהגת המדינה להזכיר שכוחי ועוצם ידי הרי יש בכך משום כפירה בהשגחת ה' על עמו ולכן הוא פסול". ראה אהרן ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, אוניברסיטת בר-אילן, לשכת רב הקמפוס, רמת גן תשנ"ח, עמ' 15 (להלן: ארנד).

3. השווה לדברי הרב שמואל כ"ץ, 'הרבנות הראשית ויום העצמאות', בתוך: שנה בשנה, תשנ"ח, עמ'

ברבות הימים את הציבור הציוני הדתי והיסוסים אלה גורמים בתקופתנו להתלבטויות המלוות את הציבור הציוני הדתי בכל יום עצמאות עד היום.

ההתלבטות בקביעת נוסח התפילה והברכות שיש לומר ביום העצמאות

ההתלבטויות מתבטאות בעיקר בקביעת נוסח התפילה והברכות שיש לומר ביום העצמאות. ההבדלים בנוסחי תפילה הם תופעה מוכרת, מקורה של התופעה בגלות ארוכה ובפיזור פיזי של היהודים בארצות שונות. אין הדבר דומה למקרה דנן, שכן במקרה דנן אנחנו מעצבים את ההיסטוריה של נוסח התפילה ביום העצמאות של מדינת ישראל בהווה. המעקב אחר ההתלבטויות בנוסחי התפילה מגלה שהן מבטאות השקפות אידיאולוגיות וחברתיות, ומאמר זה עוסק בחשיפת ההשקפות כלפי המדינה המסתתרות מאחורי ההתלבטויות.

בכל שנה עולות מחדש השאלות באיזה נוסח להתפלל, מה לומר בתפילה ומה לא לומר. כתוצאה מכך פוזרים בבתי כנסת שונים נוסחים שונים של תפילה יום העצמאות: של הקיבוץ הדתי, של רבני הפועל המזרחי, של הרב נריה, של בית הכנסת האיטלקי, ונוסחים של יהודי ספרד, ובתוך כל אלה יש גם נוסח מגומגם של הרבנות הראשית. דיון מפורט באלה ראה בהמשך. במקומות רבים ההתלבטות בציבור הדתי הציוני קיימת בכל ימות השנה ומתבטאת בהיסוסים האם לומר את התפילה לשלום המדינה בכל שבת, לומר אותה פעם בחודש או רק בחגים. כתוצאה מחוסר עמדה אחידה, ומאין נוהג אחיד בעל גושפנקה המוענקת ממנהיגות דתית כוללת, נוהגים בבתי כנסת שונים, הנחשבים ציוניים, מנהגים שונים. התופעה התריפה היא שההתלבטות הזאת קיימת גם בציבור הנחשב דתי לאומי וציוני והיא מתבטאת גם כלפי ימים מיוחדים שנקבעו על ידי הכנסת לימי זיכרון כמו יום השואה בכ"ז ניסן; במקום לומר בו תחנון, נוהגים בו כיום שמחה רגיל של חודש ניסן ללא תפילת תחנון. גם עניין זה מראה שבנסתר, אין בעיני חלק מהציבור הדתי לאומי הנוהג כך לגיטימציה לשלטונות המדינה ומכאן גם למדינה שהם מנהיגים. פקפק זה בלגיטימציה זה יחלחל בבוא הימים גם לעניינים אחרים.

היחס האמביוולנטי למדינה מתחזק גם בעקבות הציונות המשיחית, כפי שאסביר להלן. טענתי היא שכל המגמות הללו מהוות סטייה מהיחס של יראת כבוד וקשר של שותפות למדינה ולמנהיגיה, שנהגו בתחילת ימי המדינה עד מלחמת 67, ובעקיפין ובזחילה, הסטיות הללו מאמצות עמדות האופייניות לציבורים דתיים חרדים ולא ציוניים. מצב זה מקשה על המחנך הדתי לחבוע מתלמידיו התייחסות חד משמעית ליום העצמאות למדינה ולשלטונה; ומאידך גיסא, סטיות אלו ממחשבת הציונות הראשונית מחייבות את המחנך הציוני הדתי לשאול עצמו האמנם אנו ממשיכים כיום את המסורת של מנהיגי הציונות הדתית של ימי קדם המדינה ולפניה, או שאנו הולכים בעקבות השקפה ציונית חדשה, שצריך להגדיר את מאפייניה.

237-229. הרב כ"ץ טוען שם, שהרבנות בהיסוסיה לעצב את רוח החג ותוכנו החמיצה רגע היסטורי לעצב את דמותה הרוחנית של מדינת היהודים, בכך שלא נתנה גושפנקה הלכתית ברורה ליום העצמאות. שם 230. (להלן: כ"ץ).

אני מבקש לדרן בשני עניינים המדגימים את הטענות הנ"ל: הראשון, משמעות היסוסי הרבנות לקביעת נוסח תפילות וברכות ליום העצמאות ביחס למדינה; והשני, עמדות הציונות המשיחית ביחסה למדינה.

ביטויי הסתייגות כלפי המדינה סביב כלפי מה שנאמר ומה שלא נאמר בתפילות המוצעות ליום העצמאות

כרקע לדברים הבאים כדאי לציין נטיית רבנים ציוניים להתעלם מאיזכור יום העצמאות בספריהם. יש המציניים ביטוי לכך בעובדה שבאנציקלופדיה התלמודית שיוזמה הם הרב הציוני דתי מאיר בראיין (מראשי "המזרחי") והרב ש"י זיון, לא מוקדש ערך ליום העצמאות, למרות שיש בה התייחסות במקרים אחרים לעניינים בני זמננו.⁴ אם טיעון זה אינו משכנע משום שיגיד מאן דהוא שאין לאנציקלופדיה התלמודית אלא לעסוק בערכים תלמודיים, יבוא 'ספר התודעה' ויעיד על המגמה. 'ספר התודעה' הנפוץ של הרב אליהו כ"טוב אינו מזכיר את יום העצמאות כלל, אולם בתרגום הספר לאנגלית בשנת תשכ"ח נוסף בו פרק על יום העצמאות. פרק זה לא התפרסם בעברית בימי חייו של הרב כיטוב מחששות שונים, אף כי אחרי מותו פרסם אותו (תשמ"ז) תחתיו הרב בן ארזא בקונטרס.⁵ החששות הללו מלהזדהות עם יום העצמאות כנראה הטילו צל על יחסה של הרבנות הראשית ליום העצמאות, יחס המתבטא בהיסוסים לגבי קביעת סדר התפילות וההודיות ליום זה.⁶

נוסח התפילה של אורח ישראלי ביום העצמאות מהווה עדות להכרת השקפת עולמו כלפי יום זה.⁷ במאמר זה נראה לי חשוב לבדוק את ה"סידור" של הרבנות הראשית המייצגת ברוב ימי המדינה רבנות ציונית, כדי לעמוד על השקפת עולמה המהוססת כלפי יום העצמאות. הכנסת החליטה ב"ג בניסן תש"ט (1949), שה' באייר — יום הכרזת המדינה יותג מידי שנה כ"יום העצמאות" וכחג המדינה. ועדת הכנסת, על פי המלצת ה"חזית הדתית", שכללה גם את פא"י ואת אגודת ישראל, קבעה שהממשלה תתייעץ עם הרבנים הראשיים בקשר להכרזת החג ותוכנו.⁸ מהחלטה זו משתמע הדברים הבאים: (א) ועדת הכנסת רצתה שלחג יהיה גם צביקן דתי; (ב) כדי שצביקן דתי זה יהיה מקובל על הציבור הדתי יש להתייעץ עם

4. ראה ארנד 17 הערה 2.

5. כפתח הקונטרס הוא מביא מכתב משנת תשל"ג של הרב כיטוב למורה בחו"ל ובו הוא מסביר, כי גדולי ההוראה יעצו לו שלא יתייחס אל יום העצמאות בספרו, כדי לא להרגיז גם את הימין וגם את השמאל והוא כותב שקיבל עצת הרבנים שלא לשם שמים אלא לשם ביוזעס. מובא אצל ארנד 18. בע"פ סיפר בן ארזא, שחזונו לא הכניס לספרו את יום העצמאות כדי לא לתת לו גושפנקא דתית, ארנד עמ' 18 הערה 12. כללית, אנשים פחדו להזכיר בספרם את יום העצמאות כי באיזכור כזה יש כדי לפסול את הספר כולו. שם, שם.

6. על פחד הרבנים המחייבים את הציונות מפני זעמם של הרבנים שוללי הציונות ראה להלן בגוף המאמר לפני ואחרי הערה 37.

7. ראה ארנד, עמ' 24 הערה 25.

8. 'הצפה' י"ד בניסן תש"ט, מצוטט אצל כ"ץ, עמ' 229.

הרבנות הראשית. הרבנות הראשית התלכטה בכעיות הלכתיות ורבו הדעות והמחלוקות. לרבנים הראשיים לא היה סדר תפילה מיוחד ומפורט ליום העצמאות. בשלב זה התכוונו רק לתפילה חגיגית בתפילת מנחה. לפני הכרזת העצמאות ב"א בניסן התפרסמה בעיתונות מטעם הרבנות הראשית, ההודעה הבאה: "יום ה' באייר שחל בימי הספירה, שלפי דיני ישראל נוהגים בהם אבלות, יהי דינו כיום ל"ג בעומר, ולפי החלטת הרבנות הראשית יותרו כל השמחות, חגיגות נישואין, תספורת וכו"ו"⁹ גם להחלטה זו היו התנגדויות, ומתברר מפרוטוקול ישיבת הרבנות לאחר מכן שהיתה נסיגה מהחלטה זו.¹⁰

בדומה לגבי סדר ההודיה ביום זה החליטה הרבנות שאין אומרים תחנון ביום זה ושבתפילת שחרית אומרים הלל בלא ברכה.¹¹ בכרוז שפרסמה הרבנות הראשית לאחר מכן היא הודיעה לציבור כי את ההלל (כלי ברכה) יש לומר לא בתפילת שחרית אלא בתפילת מנחה,¹² דבר שאינו נהוג בשום חג.¹³ הרב משאש רבה הראשי של ירושלים כתב מאוחר יותר, בהסכמה לסידורו של שורקי (תשנ"א), שהרבנים עזיאל והרצוג תיקנו לומר הלל שלם ביום העצמאות.¹⁴ ותמוה הדבר שכן הרבנים הראשיים קבעו שיש לומר הלל במנחה ולא בשחרית, עוד תובא להלן תגובת קהילות בבתי כנסת על בלבול זה.

בל' ניסן תש"ט (1949) התפרסם סדר 'תפילה והודיה ביום העצמאות'¹⁵ ובו הנוסח המקובל של ההודיה ביום העצמאות: פסוקים בערבית לפני ואחרי; הלל שלם בלא ברכה בשחרית; הפטרה 'עוד היום בנוב'; ברכת 'הנותן תשועה' לנשיא ולמדינה. בסוף הסדר הייתה הודעה כזו: 'סדר תפילה זה אינו מעכב, ולרב המקומי יש רשות להקדימו או לאחרו, ואפשר להוסיף פסוקים ומנהגים הנהוגים בימי שמחה כגון: הקפות עם ספרי תורה סביב לבמה ואמירת פסוקי דומרה כנהוג בהושענא רבא'. מסתבר לפי כ"ץ שנוסח זה של תפילת ההודיה לא היה של הרבנות הראשית, אלא הוא נוסח על ידי חבר הרבנים של ה'פועל המזרחי' שהתקבל בכ"ז בניסן והגיע לרבנים הראשיים באיחור אחרי שקבעו את נוסחם בכ"ב בניסן. בתיקון 'סדר' זה הייתה ידם של הרבנים הצעירים דאז הרב נריה והרב ישראלי.¹⁶ הרב

9. 'הצפה' י"א בניסן, תש"ט, אצל כ"ץ, 233.

10. כ"ץ, 233.

11. ארכיון הרבנות הראשית, הודעה קצרה על ישיבה זו התפרסמה בהצפה כ"ב בניסן תש"ט, ראה כ"ץ, 233.

12. ארכיון הרב הרצוג. תיק כרוזים וקול קורא של הרבנות הראשית, כ"ץ שם.

13. הרב צבי פסח פרנק הורה בבית מדרשו שלא לומר הלל כלל ביום העצמאות מפני שדם ישראל נשפך לרוב וגם מפאת המצב הדתי במדינה. הרב עובדיה קבע בשו"ת יביע אומר לאומרו בלא ברכה. הרב יעקב ישראל קניאבסקי כתב על הסידור הזה בתשל"א שבהדאי מי שמברך על הלל זהו ברכה לבטלה גמורה (ארנד 16) בלשון חריפה יותר סבור הרב יצחק יעקב רייס שהיה הראב"ד של העדה החרדית בירושלים, שזו ברכה לבטלה, וגם כל האומר הלל בכל יום הרי זה מחורף ומגדף ויום העצמאות אינו נבדל מכל יום, כלומר לא עת לומר בו הלל ומי שאומר כודה מלכו. אצל ארנד עמ' 23 הערה 23. אין ספק שדברים אלו הרתיעו את הרבנים הראשיים וגרמו לקבוע את אמירת הלל במנחה ולא בשחרית.

14. שם, 29.

15. 'הצפה' מתאריך זה תחת הכותרת 'מילואים להוראת הרבנות הראשית לארץ ישראל', כ"ץ, 234.

16. כ"ץ, 236.

זו הושמטה בשנים האחרונות.²⁴ נוסח הברכה של הרב הרצוג מעיד על אי השלמה עם הרעיון, שיום העצמאות נושא אופי דתי ובעל זכות לברכה "שהחיינו" מסורתית. השקפת עולמם של הרבנים כלפי יום העצמאות משתקפת בקובץ שערך נ' רקובר²⁵ ומראה שהחלטות הרבנות הראשית לא היו קבועות, ובעיצוב היחס והמנהג כלפי ימים אלו חלו שינויים מדי פעם.²⁶ התוצאה מכל ההיסוסים וההתלבטויות היא, שעד היום אין נוסח תפילות אחיד ביום העצמאות בבתי הכנסת השונים. בית הכנסת הגדול בתל אביב הוציא כנוצר לעיל נוסח משלו, הקיבוץ הדתי הוציא אף הוא נוסח משלו.²⁷ הרב מ"צ נריה הוציא נוסח משלו. הרא"ע שורקי הוציא בתשנ"א סדר תפילה בנוסח ספרדי ומ' ידי ערך בתשנ"ז סידור תפילה בנוסח ארם צובא. בבתי כנסיות רבים יוצא דף פנימי מטעם בית הכנסת באשר לנהלי התפילה ביום זה.

בבית הכנסת האיטלקי בירושלים הוציאו בשנת תשכ"ה סדר ליום העצמאות שיסודו בשנת תשט"ז ביוזמת שלושה מהמתפללים המוכבדים שם.²⁸ נוסחים אלו הם רק חלק מהנוסחים השונים המצויים בקהילות השונות. במבוא לסידור האיטלקי כותבים העורכים: "שני פרטים חשובים הוספנו להוראות הרבנות. לפי דעתנו אין בזה משום פגיעה בכבוד מעלת הרבנים הראשיים, הן שמפני שבשם הרבנים עצמם נתפרסמו הוראות שונות אלו מאלו, הן משום שלפי מה שידוע לנו נהגו במספר בתי כנסיות, אף בנוכחות הרבנים עצמם, שלא בדיוק לפי הוראותיהם (ההדגשה שלי ר"י), הן מפני שהתוספות האלו אינן מתנגדות לכל הוראה מפורשת. ואלו הן התוספות: (א) קריאת התורה וההפטרה בברכותיהן; (ב) הוספת קטע "על הנסים" בתפילת שמונה עשרה.²⁹ הנה כי כן, היסוסיה של הרבנות הראשית לשים חותמה הברור על נוסח התפילה ליום העצמאות גרם לערב רב של נוסחים ולפגיעה בצביונו הדתי של חג זה. דברים אלו מהווים גם ביקורת וגם חוסר נחת ממנהיגות הרבנות הראשית ומהעמדה המסוייגת שהיא נוקטת כלפי יום העצמאות.

הסידור 'רנית ישראל' שהופיע בתחילת שנות השבעים (התש"ל), בעריכת הרב ש' טל, ביוזמת שר הדתות זרח ורהפטיג ומשה קרונה, שהם חברי הפועה"ז הציוניים, שיכך בתוך תפילותיו נוסח תפילות יום העצמאות. לסידור זה גם מגמות חינוכיות, כפי שמצהיר העורך, שתקוותו שהסידור יהווה ערך מחנך לתלמיד ולנוער הישראלי.³⁰ מאוחר יותר הלך בעקבותיו סידור 'קורן', שיצא לאור בסוף שנות השמונים, ושיכך בתפילותיו אותו נוסח תפילות יום העצמאות. גם בסידורים ציוניים אלו עדיין נותר פרק ק"ז שבתהילים וקטעי 'לכה דודי', שרב

עוזיאל נתן הסכמתו בדריעבד, בתנאי שהוא פירוש נכון של החלטת הרבנות ותלוי גם ברבנות המקומית. הרב הרצוג היה בחור"ל באותו זמן. מתוך תגובות אלו מוכן שהרבנות לא התחייבה אפוא לנהוג לפי נוסח זה.¹⁷ הרבנות של תל אביב בראשות הרב אונטרמן פרסמה "סדר" הורדות קרוב לנוסח ה"סדר" של רבני הפועה"ז.¹⁸ כ"ץ מעיר שלו היתה הרבנות הראשית סומכת ידה בהחלטות על "סדר תפילה והודיה" של הפועה"ז, ייתכן ש"סדר" זה היה מתקבל כסדר אחיד יותר בקלות.¹⁹

הסתיונות של הרבנות מלכת ליום זה צביון דתי אמיתי והימנעותה מלצוות לומר בו נוסח תפילות וברכות מסורתיות הנהוגים בימים טובים מסורתיים — שיקף אצל הרבנות את יחסה לשלטון הציוני. דב רפל שהיה מבין העורכים של סדר התפילות ליום העצמאות שיצא מטעם הקיבוץ הדתי טוען בראיון שנערך עמו²⁰ שלפי יחסה למדינה, הרבנות הראשית לא ראתה במדינת ישראל יותר ממקלט בטוח ליהודים דוגמת ראייתם של הרצל ולייבוז'ין.²¹ לדברי רפל, הרבנות הראשית לא ראתה במדינה איזה שהוא תוכן רוחני-דתי וכל מה שעשו עשו מתוך השקפה זו. לא חידשו שום תפילה ליום העצמאות. הוספת פרק ק"ז בתהילים "יאמרו גאולי ה'" מדבר ביהודים בודדים שמצאו מקלט ולא מדבר בעם שנגאל. עוד אומר רפל, שההצעות של הרבנים לתוספות של יום העצמאות נשאו אופי של לקט מתפילות שבת "לכה דודי", לקט שאינו נוגע לעניין והדבר נשא אופי קריקטורי.²²

התלבטות הרבנות בשאלת הברכות ליום העצמאות לא תמה. בשנת תש"י מוכא בסוף תפילת ערבית נוסח מעובד של תפילת "שהחיינו", אותה חיבר הרב הרצוג. בנוסח הזה הרב הרצוג לא הכניס את נוסח הברכה המקובל אלא חיבר נוסח המורכב מפסוקים כדלקמן: "מברכין ברכת שהחיינו: ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך אתה ה' אלוקי ישראל מן העולם ועד העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". הרב שאול ישראלי, שחיבר את סדר התפילות וההודיות הנ"ל, באישור הרבנים הראשיים²³ התנגד לנוסח זה, שיש בו אמנם שם ומלכות, אבל אין בו טבע ברכת "שהחיינו" המסורתית ואינה "ברכה". "ברכה"

17. ראה להלן הע' 27 את דברי הרב קניאבסקי על הסידור.

18. שם, 235.

19. שם, שם.

20. ראה ארנד, פרק ג.

21. לייבוז'ין מגדיר את הציונות כך: "נמאס לנו משלטון הגויים על העם היהודי יכול להיות ששלטון הגויים היום הוא טוב מאוד... אבל יש יהודים שנמאס להם שהגויים שולטים בנו, וזו כל מהות הציונות" ישעיהו לייבוז'ין על עולם ומלואו (שיחות עם מיכאל ששר) 1987, עמ' 28. לייבוז'ין הגדיר עצמו כציוני חילוני וכיהודי דתי. "אני — ורבים כמותי — הם ציונים מפני שנמאס עלינו שיעבוד מלכויות; אין אנו רוצים שהעם היהודי יוסיף לחיות תחת שלטון הגויים בתוך: יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, ירושלים תשל"ט, עמ' 298.

22. שם עמ' 74. כך התייחסו גם נטורי קרתא לסדרי התפילה של הרבנות "מלמדים את הבערים כעם מנהגי סרק שאין להם כל שחר, תקיעת שופר באמירת הלל והקפות והושענות עם שירת לכה דודי — רק אכילת מצה בתוך הסוכה כנראה השאירו ל"שהחיינו" לחגא שני", מצוטט אצל ארנד, עמ' 88.

23. ראה לעיל, הערות 16–17.

24. ארנד, 24.

25. ר' נ' רקובר, הלכות יום העצמאות ויום ירושלים, תשמ"ה.

26. ארנד, 21.

27. רב יעקב ישראל קניאבסקי כתב על הסידור הזה בתשל"א "שאין זה אלא כדי להראות ולקבוע שגם הדת משועבדת לציונות שלהם וגם הדת עורכת חניגא"... ארנד 16.

28. ארנד, 23–31.

29. שם, 28.

30. ראה שם, בסוף המבוא.

רפל ערער על התאמה שלהם לאירוע. כמו כן יש בסידורים אלו שתיקה בעניין ברכות ההלל. נאמר שם "קוראים הלל" ולא מצויין אם לומר הלל עם ברכה או בלי ברכה. השתיקה הזו באה כדי לתת לכל אדם לפרש את הדבר כדרכו והעורכים לא יחשדו בכלום.

ביטויי הסתייגות כלפי המדינה בנוסח התפילה לשלום המדינה

בסידורי תפילה שבגולה, היחס לשלטון התבטא בברכות שחוברו לשליטים³¹. באלול תש"ח נדפסה בירושלים תפילה לשלום מדינת ישראל בנוסח המקובל כיום.³² ב' ה' אייר תש"ט פרסם בית הכנסת הגדול בתל אביב³³ נוסח תפילה הנאמר בשחרית ובה תפילה למלכות הנאמרת בבתי כנסיות שבגולה כדלקמן: "הנותן תשועה למלכים הוא יברך וישמור את אדונו נשיא מדינת ישראל רבי חיים בן רבי עוזר ואת ראש הממשלה דוד בן גוריון, ירום הודם". גם ברכה זו נאמרה בקרב יהודים בגולה בשבתות ובימים טובים לכבוד שליטים של שלטון זר שחיו בתוכו. העתקת הברכה לשליטי מדינת ישראל נראית על פניה תמימה ומתאימה, משום שהיא נותנת כבוד ויקר לשליטי המדינה. אולם בעיון דקדקני מתגלה בה רמז כלפי אלו שהתפילה מתכוונת אליהם, שכאילו יש בהם שמץ של שלטון זר, אולי משום שהוא שלטון חילוני ושלטון חילוני על המדינה כמוהו כשלטון זר. תחושה זו מתחזקת לנוכח נוסח התפילה לשלום המדינה הכולל את הנוסח "ושלח אורך ואמיתך לראשיה שריה ויועציה עצה טובה מלפניך...". נוסח זה מזכיר את התפילה לשלטון זר אלא ששם, במקום "עצה טובה מלפניך" נאמר "יתן בלבו ובלב כל יועציו ושריו רחמנות לעשות טובה עמנו ועם כל ישראל..." הדמיון בתפילות ברור.

הטענה שזו תפילה לשלטון זר מתחזקת בהשוואה לנוסח תפילת הכוהן הגדול ביום הכיפורים.³⁴ בתפילת הכוהן הגדול, המבטאת מקבילה לתפילה לשלום המדינה והעם כאותם הימים, אין תפילה לכבוד השליט. אמנם בתפילת הכוהן הגדול לפי הבבלי (יומא נ"ג ע"ב) נאמר משמיה דרב יהודה: "לא יעדי עבד שולטן מדבית יהודה...". אולם זו אינה תפילה לשליט אלא בקשה שיהיה שלטון יהודי במקום שלטון זר ובמקום גלות, כפי שמוזכר בנוסח התפילה בירושלמי. מהדברים הללו, בלתי נמנעת המסקנה שבמקום לאמץ נוסח תפילה ברוח תפילת הכוהן הגדול של עצמאות ישראל בימי קדם, אימצה הרבנות נוסח של יהדות הגולה,

31. לדוגמה הנה נוסח התפילה לכבוד וילהלם השני והקיסרית אוגוסטא ויקטוריא: "הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים. הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם ויגדל וינשא למעלה את אדונו המלך הקיסר וילהלם השני ואת המלכה הקיסרית הגבירה אוגוסטא ויקטוריא ירום הודם: מלך מלכי המלכים ברחמי יחיים וישמרם ומכל צרה ויגון ונוק יצילם. וידבר עמם תחת רגלי המלך ויפיל שונאיו לפניו ובכל אשר יפנה יצליח. מלך מלכי המלכים ברחמי יתן בלבו ובלב כל יועציו ושריו רחמנות לעשות טובה עמנו ועם כל ישראל..." מתוך: מחזור לכל מועדי ישראל, מחזור לחג הסוכות, פראג אונד ברעסלווא, הוצאת יעקב ב. בראנדיס, שנת תרס"ב, 1902.

32. ארנד, 192.

33. ראה הערה 12.

34. ראה יומא, ירושלמי פ"ה, ה"ג.

כלומר מדינת ישראל אינה מבטאת עצמאות (וראויה לתפילת כוהן גדול) אלא גלות (וראוי לאמץ תפילה שנהוג לאומרה לשליט הזר). שליטים יהודיים במדינה עצמאית, אינם ראויים לתפילה כזאת, כפי שהכוהן הגדול לא נוקט להתפלל תפילה כזאת.

מנוסח שתי התפילות, הן תפילת "הנותן תשועה" לנשיא ולראש הממשלה והן התפילה לשלטון שבתפילה לשלום המדינה, עולה תחושה של תפילה בגלות, בה מבקשים המתפללים מהקב"ה שיתן בלב השליטים עצה טובה ורחמים ושליט חילוני נחשב לעניין זה לשליט זר כעמדה מוצהרת של העדה החרדית (אין לנו חלק בתורותיהם).³⁵ לאחרונה אנו עדים שדווקא בין דוברי הציונות הדתית יש התנגדות לומר את התפילה לשלום השלטון במדינה, בטענה שאנשי השלטון אינם מתנהגים על פי התורה ומחוקקים חוקים שיש בהם פגיעה בתורה. יש בטענה זו גם נימות פוליטיות כמו הנימוק שממשלה שמפקירה את תושבי ישי"ע אינה ראויה שיתפללו לשלומה.³⁶ אנו רואים כאן היפוך מגמה (הפוך על הפוך). בניגוד למגמה המעניקה תפילה לשלום שליט שהוא זר יש כאן מגמה לשלול תפילה לכבוד שלטון, משום שהוא מעין שליט זר. למרבה הפלא שתי המגמות: זו ה"אנטי ציונית" וזו הציונית של ישי"ע מתאחדות בשלילת תפילה לכבוד השלטון אלא שהמגמה הראשונה להימנע מלהעניק ברכה באה מתוך גישה גלוית והמגמה השנייה לשלול ברכה באה מגישה משיחית (ראה בפרק הבא). כך או כך אנו רואים שהמגמה המשיחית עשתה שימוש בהשקפה שעוצבה כביכול בדורות קודמים על ידי הרבנות הראשית. יש בכך להצביע על כירסום ופגיעה בכבוד המגיע לשלטון ממלכתי, כירסום הנמתך כביכול בהשקפות דתיות. מבחינה חינוכית דתית יש כאן בעיה כבדה.

לא ניתן להתעלם מכך שהיסוסים אלו של הרבנים הציוניים לתת גושפנקא דתית למדינה ולשלטון נבעו מחשש ההתקפה של הרבנים האנטי-ציוניים ומתחושה של ניכור וכידור מכלל היהדות השמרנית. תחושה כזאת פעפעה בלב רבני "המזרחי" מיום היוסדה.³⁷ כבר הרב ריינס חש בכידור ובפחד זה של רבני הציונות להביע עצמם בגלוי. הרב ריינס אף התריס כלפי יהודי שאמר בנאומו באחד הכנסים, שאינו מצטרף לתנועה הציונית מחשש שיפסיד חמישית מרווחיו. הרב ריינס מוכיח אותה מעמד את הרבנים הציוניים החוששים מהרס מצבם החומרי ומהפגיעה במעמדם אם יביעו דעתם לטובת הציונות בגלוי והוא אומר להם כך: "כי כל עוד

35. הרב יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר כתב: "ובאותו היום המר והנמהר שנעשה מרידה במלכות שמים... להעמיד ממשלה לישראל בארץ הקודש בלי תורה ואמונה כלל שמשם תצא מינות וכפירה לישראל, וקראו אותו יום העצמאות, המה ששים ושמים... ביום המרידה במלכות שמים, היש לך ניאץ גדול לה' יתברך מזה" ברוקלין תשכ"א. ראה אצל ארנד ע' 15. בארץ ישראל בישב הישן נהגו לומר תפילה זו בזמן שהארץ נשלטה על ידי שלטון זר, בעיקר התורכים. ארנד 185. וראה עוד שם בפרק י' על התפילה לשלום המלכות והמדינה.

36. ראה על ההתנגדות לתפילה לשלום שליטי המדינה בציבורים ציוניים אצל א' ארנד, 195-198.

37. הר"ד סולובייצ'יק ביטא תחושת בידוד ודחייה זו בתרס"ב, כאשר נוסד המזרחי, תחושת "לך לך מארץ וממולדתך ומבית אביך" הרוחני. "גם אותנו חשדו אחינו בהרבה עבירות והביטו אלינו מרחוק... עלינו לקבוע כי להיות מרוחקים משבטי יה, מלוי, מגדולי הדור, מורי הוראה בישראל... מיהודה — מגיהגי הדור, שהיו הפרנסים האמיתיים... — לא היתה חוויה נעימה" בתוך: חמש דרשות, ירושלים תשל"ד, עמ' 19-20.

שלא תעשו את הרעיון הזה לרעיון מוסרי, קנין כל העם, שידעו כל בני-ישראל, כי בהררי קודש יסודתו — אין לכם לבקש מכל הרבנים שיחוו דעתם בגלוי ואין לכם להאשים אותם בגלל זה.³⁸ יש רושם שהיסוסי הרבנים הראשיים בהתייחסותם ליום העצמאות כחג דתי במלוא מוכן המלה, נבעו מן החשש של הלעות הרבנים שאינם ציוניים. אפשר לומר ברוח דברי הרב ריינס, שעם קום המדינה נדרש היה מהרבנים הראשיים הציוניים להביע עמדה אמיצה, נחרצת וגלויה, כלפי יום העצמאות שתבטא בקביעת נוסחי תפילה וברכות מסורתיים ליום זה, וכן להביע ע"י כך עמדה אוהדת יותר כלפי השלטון במדינה ולא עשו כן. הנה כי כן, ההסתייגות מסיבות אידיאלוגיות מקבלת תמיכה גם מההסתייגות מסיבות חברתיות. חושבני שבדברים הקודמים בוססה טענתי, שהעמדה המסוייגת של הרבנות הראשית בימים ההם מזינה בזמן הזה את הכירסום בנכונות של ציבורים ציוניים דתיים להביע עמדה ציונית נאמנה, ויהודים הנחשבים כציוניים-דתיים 'מתיישרים' היום בעקיפין, למוצא פיהם של הרבנים החרדיים, נוסח הרב עובדיה והרב שך.³⁹

הגות הציונות הדתית הריאליסטית כלפי המדינה החילונית

טענתי עד כה, שהתלבטות הרבנות הראשית ביחס ליום העצמאות תרמה לכירסום ולקיעקוע היחס למדינה שמתבטא בציבורים הנחשבים לציוניים דתיים. קיעקוע אחר של היחס למדינה בא מהציונות המשיחית, כפי שכבר נרמז לפני כן.

הציונות הדתית חידשה את המחשבה הפילוסופית התיאולוגית הדתית בבקשה לבחון בחינה מחודשת את התיאולוגיה המסורתית, מתוך שאיפה להגדיר דרך המחשבה הפילוסופית הדתית טיפוס חדש של יהודי דתי. יש בהוגה ציוני-דתי יומרה להציג פרשנות מחודשת ושווה לעקרונות מסורתיים מקובלים. ההוגה הדתי הציוני חש עצמו, לפי צו השעה, מחוייב להתמודד עם סוגיות תיאולוגיות כמו: עיקרי אמונה של היהדות, השגחה אלוהית לאור מאורעות הזמן והיחס אל המדינה הציונית, ויחסי דת מדינה ולאום.⁴⁰

הוגי המעשה הציוני הדתי הגדירו את האמונה היהודית מחדש. היחס למדינה מתבטא במחשבה האידיאולוגית של הציונות הדתית בשני מישורים: במישור היחס ליהודים החילוניים שהקימו את המדינה ובתחומי חיי החולין האזרחיים שמדינה מחייבת את אזרחיה: כלכלה, צבא וביטחון, מרע ורפואה, תעשייה ומסחר, יחסי חוץ ומגע ממוסד עם הגויים.

הגותו של הר"ד סולובייצ'יק, כיטאה את השקפת תנועת "המזרחי". הר"ד התייחס לשאלת הגדרת עמדה תיאולוגית כלפי היהודי החילוני והמדינה החילונית. ביחס ליהודי

38. מתוך: אור חדש על ציון, ניר-ירק תש"ו, שער תשיעי, פרק א, דף קכ"ח ע"ב. מצוטט אצל שוורץ, 173.
39. הסוציולוג ישעיהו (צ'רלס) ליכמן כתב במאמרו: התפתחות התיאולוגיה המסורתית בקרב יהודים אורתודוקסים בישראל. בתוך: מגמות כ"ז, 3 תשמ"ב עמ' 231-250 (להלן: ליכמן). "מאין סמכות רבנית ציונית מרכזית, ומאחר שרב הסמכויות הרבניות המרכזיות כיום הם אנטי ציוניים, יש נטיה בציבורים דתיים שנחשבו עד כה כציוניים, לאמץ עמדות רבניות של רבנים לא ציוניים". שם עמ' 244.
40. שוורץ, דב, אמונה על פרשת דרכים, עם עובד 1966, עמ' 110.

החילוני לר"ד יש עמדה עקרונית: היהודי החילוני אף על פי שהוא שקוע בחטא בגסות ובחומרות, עדיין נר נשמת אדם נשאר דולק בקרבו ועדיין נשארת בתוכו היכולת לחזור בתשובה.⁴¹ הוא מושווה לאלישע בן אבויה האמיתי, ולא לאלישע "אחר". אלישע האמיתי מבחינת פנימיותו ומהותו האמיתית מעולם לא חטא.⁴² כחוטא, נטועה בו היכולת לחזור בתשובה אל עצמותו המקורית. זו תיאוריה המוגדרת כ"קילוף שכבות". החילוניות היא שכבה חיצונית, המסתירה מהות קדושה אמיתית. לפי הר"ד גם מכת שותפות הגורל (אנטישמיות) אין היהודי החילוני יכול לפרוש מיהודיות והיהודי החילוני הוא לפיכך, חלק בלתי נפרד מהאומה.⁴³

כלפי שיתוף הפעולה עם החילוני, אומר הר"ד כי הקרבת החיים של היהודי החילוני בעד ארץ ישראל ובעד הישוב היהודי שבה, נובעת מאלישע בן אבויה האמיתי שבו ולא מתוך ה"אלישע אחר" שבו. ה"אחר" שבחילוני גורם הרבה צרות, אך בתוך ה"אחרים" החילוניים יושבות בסתר בבואות של אלישע בן אבויה האמיתי, שלבסוף יתעוררו ויטהרו את עצמם.⁴⁴ עמדתו של הר"ד כלפי ההשתתפות בחיי החולין, שמדינה יהודית מחייבת, תובא בהמשך. ביחס להשתתפות בערכיה החילוניים של המדינה, להוגי הציונות הדתית היו גישות אידיאולוגיות חיוניות שונות. הרב ניסנבוים, שהיה מראשי 'המזרחי', קבע שערכים כמו לאומיות ועבודת כפיים הם אפיון מהותי של היהדות.⁴⁵ הרב משה שמואל גלזר (1856-1924) תבע שיש להכיר בכך שקימום המדינה (כך נאמר במקור, והכוונה היא לרעיון שבשעה שתקום מדינה בעתיד) מחייב את "ירידת שיעור לומדי התורה",⁴⁶ כמובן משום שיצטרכו לעסוק בעניני המדינה. הר"ד סולובייצ'יק מציין בסוגיה זו שאבותינו חיו בשתי הקהילות: קהילת ההדר (חיי המעשה) וקהילת האמונה (חיי הרוח) וכולם היו אנשי עמל ועובדי אדמה. ובלשוננו: " והיו עם זה מתעסקים בהנהגת (במנהג) בני האדם ומשתדלים במקנה", במילים אחרות, האבות היו בוני חברה, אנשים חברתיים ומעורים בתוך החברה. הם התייחדו עם האנשים אשר עמם השתתפו במאמץ ההדר (המעשה).⁴⁷ רבים מהוגי הציונות הדתית ידעו והכירו בכך, שהציונות בכללה מושתתת על יוזמה אנושית. הם אמנם השתעשעו במימד הנסי של הקמת המדינה אך לא ויתרו על העשייה הממשית לבנין הארץ. מתוך כך הבינו שיש לשאת בעול ביחד עם הציבור הציוני החילוני, בהגנה ובבנייה.⁴⁸

41. יוסף דב סולובייצ'יק, חמש דרשות, מכון טל אורות, ירושלים תשל"ד.

42. שם, 128.

43. ראה דיון בעמדה זו אצל ד' שוורץ, 'משנתו של הרב י"ד סולובייצ'יק בראי ההגות הציונית-הדתית: החילון והמדינה', בתוך: אמונה בזמנים משתנים, עורך: א' שגיא. ספרית אלינר. המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, תשנ"ז 1996, עמ' 123-145 (להלן: שוורץ).

44. חמש דרשות, 128.

45. שוורץ, 175.

46. בתוך: ש' פדרבוש (עורך), תורה ומלוכה. תשכ"א עמ' 71-76; ראה גם שוורץ ע' 177 הערה 26.

47. הר"ד סולובייצ'יק, איש האמונה הבודד, מוסד הרב קוק תשל"א, עמ' 48 הערה 42.

48. שוורץ, 261.

זאת ועוד, המחשבה הפתוחה של הציונות הדתית הראשונית פתחה פתח להסתכלות מורכבת ומתחכמת על היחס למדינה החילונית להנהגה החילונית של המדינה ולציבור החילוני של רוב אוכלוסיית המדינה. מחשבותיהם של הרב קוק, הרב סולובייצ'יק ושל פילוסופים ושל אנשי רוח ציוניים בני זמננו כמו ישעיהו ברנשטיין⁴⁹ הרב ניסנברג⁵⁰, הרב הירשנזון, אליעזר וולפסברג מצד אחד ומשה אונא ומשה חיים שפירא ואחרים מצד שני, שהיו דברי הציונות הדתית – מחשבות פתוחות אלו סללו את הצדקת הדרך הדתית להשתתף בתרבות הכללית, ולשתף פעולה ציונית עם הציבור החילוני בבניין הארץ ובהקמת המדינה ומצאו מקום לשותפות בסמלים ובטקסים ובמנהגים, שנוסדו עם קום המדינה.

לפי ליבמן, במחשבות אנשי ההגות של הציונות הדתית בימי הקמת המדינה מתבטאות שלוש גישות אוהדות כלפי תרבות חילונית, ציבור חילוני ומדינה חילונית. גישת ההסתגלות, גישת המידור וגישת ההתרחבות.⁵¹ גישת ההסתגלות מאמינה שניתן לפרש את ההלכה על ידי סמכות אנשי ההלכה שבדורנו, כך שתאים עצמה לערכי המודרניות והרציונאליות של תקופתנו. חירות, שיוויון זכויות, מדע ורציונאליות ושלטון החוק. לפי אנשי גישת ההסתגלות, כל הערכים הללו טובעים במסורת היהודית ויש לחשוף אותם ולבררם.⁵² גישת המידור טענה לדרישה דת-חילונית ואנשיה ראו צורך להגדיר את תחומי הסמכויות הדתיות ואת תחומי החיים המודרניים, שאינם כפופים לסמכויות דתיות.⁵³ בעלי גישת ההתרחבות וההשתלשלות קיבלו את המודרניות על-ידי פירושה מחדש דרך משקפיה של ההלכה היהודית.⁵⁴ בדרך פרשנות מחודשת של היחס לחילוניות וליהודי החילוני, כפי שיוסבר בהמשך.

לפי ליבמן גישות ההסתגלות והמידור נחלשו, משלא פיתחו כלים יומיים להגשים את הרעיון ואילו הגישה ששרדה והתפשטה בציבור הדתי היא גישת ההתרחבות ובעיקר ההשתלשלות, שהתגלגלה ברבות הימים לגישה של ציונות לאומנית ומשיחית, מבית המדרש של מרכז הרב ובעיקר ברוח תורתו של הרב צבי יהודה קוק.⁵⁵ כפי שיוסבר בהמשך גם לראייה קוק בתקופה הקדם ארץ ישראלית שלו, היתה הסתייגות מהיהודי הציוני החילוני, כאילו הוא מפר את אחדות העם, וגישה קדומה זו רועננה והווייתה באדיאלוגיה של הציונות המשיחית.

הקשר אל המדינה וההשתתפות בממשלות ישראל החילוניות בימי הרב מימון, משה

49. ראה שוורץ, 176–177.

50. שם, 35.

51. ליבמן, עמ' 237–233.

52. מיוחסת לעמנואל רקמן, לעמדת הקיבוץ הדתי ולגישתו של הרב גורן. ראה שם, 234.

53. מיוחסת לגישתו של שמשון רפאל הירש. יש אמנם מחלוקת על כך ראה ליבמן 234–235.

54. מיוחסת בתחילת קום המדינה לרב מאיר ברלין, שהיה ממנהיגייה של הציונות הדתית וכן אמר: "לא להוות פינה בתוך היהדות, לא להסתפק בקרן זוית, אפילו אם התורה מונחת שם, אלא לכבוש את היהדות, את החיים היהודיים, להשליט את רוח התורה על השוק, על הרחוב, על הציבור, על המדינה" מציטט אצל בר-לב 'דיוקנם החברתי של בוגרי המדרשה'. נ"ב המדרשה, תשל"ח/תשל"ט עמ' 420. בתקופתנו גישה זו מתקשרת לחוגי מרכז הרב ולחוגי ישיבות ההסדר ומתישבי ישי"ע. ראה להלן.

55. ליבמן, 236–237.

שפירא ורהפטיג ויוסף בורג, נומק בשעתו בנימוק המידור. מנהיגים של המפד"ל הבחינו בין שאלות בעלות אופי פוליטי הנוגעות למדיניות חוץ, ביטחון וכלכלה, שהם ברשות ובסמכות הממשלה החילונית והתערבו בשאלות בעלות גוון יהודי כמו מיהו יהודי והיתרי עבודה בשבת.⁵⁶ השתתפות הדתים בממשלה כיום מונחת על ידי גישת ההתרחבות וההשתלשלות, על כל תחומי החיים הציבוריים, על ידי טישטוש ההבדלים שבין קודש לחול ובין דתי לחילוני, ועל ידי הגדרה מחודשת של החילוניות בנוסח הרב קוק.⁵⁷

ההגות הציונית-דתית המשיחית

ההגדרה המחודשת שנשנת במידה מסוימת על גישתו הדר-ערכית של הציונות של הראי"ה קוק, בתקופת טרום עלייתו לארץ ישראל (תרס"ד). אף על פי שהראי"ה קוק מוכר כבעל השקפה אחדותית על עם ישראל הכוללת בתוכה גם את החילוניים פורקי עול המצוות, הרי בדבריו בתקופה שלפני עלייתו לארץ ישראל נקט הרב בעמדה דר-ערכית כלפי התנועה הציונית, ובעיקר כיוון חיצו כלפי הציוני החילוני. הרב קוק רגז על השמועה כאילו הקונגרסים הציוניים הראשונים קבלו החלטה ש"הציונות דבר אין לה עם הדת" ואמר: "אם אותם שקורעים מעליהם את מעיל הדת וכופרים בתורה, חושבים עצמם בתור בני ישראל..., לא ולא! ...! שומרי התורה והמצוות, הם אינם מכירים ולא יוכלו להכיר שום אחוה לאומית עם אותם שנערו חצנם מנשמתה של האומה ומקור חייה, ולא יועיל (להם, לחילוניים) חיבור (התחברותם אל) הגזע והמולדת."⁵⁸ אין ספק שדברים כאלה של הראי"ה נופלים בציונות המשיחית הראדיקלית בימינו על אוזניים קשורות ונפש חפצה.

גישת ההבדלה בין חילוני לדתי, בצורתה הראדיקלית-משיחית, חיזקה את גישת ההשתלשלות וההתרחבות המוניסטית (חד גונית), שהחלה גם לגלות נטיות של הקצנה דתית ברוח הדתיות החרדית (הדגשת צניעות, ניתוק בין המינים, הקפדה על לבוש נורמטיבי, הימנעות מצרכנות תרבותית (תיאטרון אמנות ומוסיקה קלסית) וסלידה מתרבות חילונית ומערכים מודרניים, כולל השכלה חילונית. כל אלה חיזקו תחושות כוז לחברה החילונית ונטיות להינתקות ממנה. לדעת ליבמן, החינוך המסוגר ביישיבות בני עקיבא והשירות בצבא במסגרות סגורות של ישיבות "הסדר" גורם להתרחקות הנוער ממגע ומשיתוף פעולה בין דתיים וחילוניים במדינה. כל השינויים הללו גורמים לחילחול של נטיות לראות בשירות בצבא דבר פחות חשוב לטובת לימוד ישיבתי ממושך ובכך הולכת וגוברת ההסתגרות החברתית של הציונות הדתית ומתרחבים גילויי אי-כיבוד סמלי מדינה והפרת סמכות השלטון.⁵⁹ כל המגמות הללו הן סטיות ממחשבת הציונות הדתית השורשית.

56. ליבמן 239.

57. שם, 237.

58. הדברים נאמרו ב"אפיקים נגב", הפלס תרס"ד, עמ' 78–79. מובאים אצל א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עם עובד 1993, עמ' 129–131. שם מרחיב רביצקי ומצטט עוד מקורות כדי לבטא את השקפתו הדר-ערכית של הרב קוק כלפי הציונות. ראה שם החל מעמ' 129 ואילך.

59. ראה בהרחבה אצל ליבמן, מעמוד 325 עד סוף המאמר.

הציונות המשיחית היא אידיאולוגיה. אידיאולוגיה מסתווית למחשבה פילוסופית, אך אינה מחשבה פילוסופית, אלא היא סוג של הצהרה אינדוקטיונית. הצהרה אינדוקטיונית אינה מתכוונת לפתוח דיון ובירור ענייני ואינה פתוחה לפרשנויות, לכן היא נחשבת כמחשבה סגורה.⁶⁰ היות שחידושה של הציונות הדתית לעומת התפיסה החרדית של היהדות הוא פתיחותה לעיון בפילוסופיה הדתית, סטתה האידיאולוגיה המשיחית מן הציונות הדתית, בכך שהיא חסמה מחדש את הדיון הפילוסופי ואימצה הצהרות אמונתיות. הצהרות אמונתיות אפיינו את מחשבת היהדות החרדית ובכך מאמצת האידיאולוגיה הדתית הציונית משיחית את המיתודה החרדית הסגורה בפני דיון ועיון. יש לציין שזיכוח להצדקת עמדה אינו עיון פילוסופי אלא פובליציסטי. בפובליציסטיקה הציונות המשיחית מתגלית כנִכְחֶנֶת וכנִכְחֶנֶת. הרב צבי יהודה יצא בשנות השמונים בהצהרה שתנועת הגאולה המעשית, הכוללת יישוב וכיבוש ארץ ישראל אינה דחיקת הקץ של היהודים, אלא "שלא אנחנו, בשר ודם, דוחקים את הקץ, אלא בעל הבית, אדון העולם הוא הדוחק אותנו, ולא קולו של בשר ודם אלא קול אלהים חיים הוא שהפיל את החומה שהפסיקה בינינו לבין ארצנו בקוראו לנו: "עלה!"⁶¹ מחשבה ציונית אידיאולוגית משיחית כזאת אינה זקוקה לשיתוף פעולה עם הציבור החילוני. אם קול ה' יחולל איילות והוא מוביל את מהלכי הגאולה, אזי המהלכים הארציים מופקעים מידי אדם. אם כך, בטל הצורך בקשר עם הציבור הציוני החילוני להגשים ולבסס את המדינה ונעשה מיותר. הפנים של הקצפה לגאולה מופנים אל הנס, שיחולל את מהלכי הגאולה, ללא כל היגיון מציאותי.⁶²

משום כך, ככל שהשתלט הרעיון המשיחי על הציבור הציוני הדתי, הלכו ורבו הבקיעים במגע השוטף לקיום המדינה בין הציבור הציוני הדתי לבין הציבור הציוני החילוני, קרי: המגע השוטף בבנין הארץ, בהגנה עליה ובכיסוס כלכלתה. הכל נעשה מעתה בסייעתא דשמיא ולכן בקרב אנשי הציונות הדתית המשיחית תופסת תאוצה האמונה שאי־שירות בצבא לטובת לימוד בישיבה לא מחלישה את יכולת ההגנה הלאומית, כי הלומד תורה מגן בתורתו על הארץ, כמובן דרך נס, והרי זו טענה דתית חרדית לעילא ולעילא. בדומה משתלטת אט אט האמונה כי אין צורך בחיי עבודה דוקא, שכן זו שעת אתחלתא דגאולה והכלכלה תתפתח בסייעתא דשמיא, כשהיהודים יהיו לומדי תורה והארץ תיבנה על ידי חילוניים וגויים (עובדים ורים וערבים), שכן כך אומרת ההבטחה "יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים". כל התפיסות

60. ראה על תכונות "מחשבה סגורה" בחינוך הדתי במאמרי "גורמי מחלוקת חברתית בחינוך האדם הדתי" בתוך: מים מדלוי, שנתון המכללה הדתית למורים ע"ש ליפשיץ, תשנ"ז, עמ' 85-105, שם בפרק "תודעה סגורה", עמודים 101 עד הסוף.

61. "ברמסון (עורך) במערכת הציבורית, ירושלים, תשמ"ו, עמ' כ"ה. מובא אצל א' רביצקי, לעיל הערה 38, עמ' 111.

62. גרשום שלום במאמרו להבנת הרעיון המשיחי בישראל מסביר שהרעיון במשיחי הוא אנטי־אקסיסנטנציאליסטי. חייו של המצפה לקץ מתמקדים או בעבר (מתוך כמיהה להחזרת העטרה ליושנה) או בעתיד (מתוך ציפייה לישועה אוטופית). הצופה לקץ מאבד את קשר רציונאלי למציאות ומיחל להתחוללות נסים. בתוך: דברים בגו, פועלים תשמ"ב, עמ' 189-190.

הציוניות משיחיות המתבדלות הללו הן סטיות מרוח הציונות הדתית השורשית המקופלת בסיסמא: תורה ועבודה.

היחס האמביוולנטי של הציבור הציוני דתי למדינה התייצב ברגעי משבר (עם התגברות הזרם המשיחי שבו), על עמדות המביעות התנגדות לשלטון המדינה, שקיבלו ביטוי בוטה גם בענייני צבא ובטחון (כמו צו הרבנים להתנגד למלא פקודה לפינוי מתנחלים) או על עמדות המביעות בוז למוסדות המדינה ("בתי המשפט נחשבים לחוקות הגויים") ובוז כלפי הציבור החילוני ("החילוניים הם גויים המדברים עברית"). הביטויים השליליים הבוטים והגלויים של ציבורים ציוניים משיחיים כלפי שלטונות המדינה בתחומים שבעבר היתה הסכמה שלא להתערב בהם, מתיישרים עם אידיאות חרדיות כלפי המדינה.

נקודה אחרת שיש לתת אליה לב היא היחס ההפוך שבין הגות פילוסופית לעומת עיסוק דקדקני ומחמיר בקיום מצוות. ככל שמתחזק העיסוק באחד הולך ונחלש העיסוק בשני. הרב קוק טוען נגד השיטה של היתפסות דקדקנית ופרטנית בקיום המצווה הוא משייך אותה לאנשים בעלי מחשבה חשוכה.⁶³ בעולם החרדי והשמרני נרתעו מעיסוק במחשבה דתית והפנו את כל הדגש והמשאבים לקיום מצוות עד כדי אובססיות. מסתבר שעיון פילוסופי במחשבה דתית, הבא לברר את שורשי המצווה ומהותה, מביא להתנהגות רציונאלית ומתונה בקיום מצוות, משום שעיון כזה מביא להבדיל בין עיקר וטפל ובין מהות המצווה והנורמה החברתית שלה. משום כך תמיד אנשי מחשבה דתית נחשבו בעיני השמרנות והחרדיות הדתית למזלזלים בקיום מצוות. הציונות הדתית המשיחית, בהיותה אידיאולוגית ונעדרת מחשבה פילוסופית, כפי שהוסבר לעיל, פתחה את הדרך של היהודי הציוני המשיחי אל דקדקנות בקיום מצוות בנוסח חרדי. כדי שלא ייתפסו בעיני החרדים כמזלזלים בקיום מצוות, מאמצים אנשי הציונות המשיחית קיפאון בבירור רעיוני לא אינדוקטיוני מחד גיסא, ואימוץ בדיוק אותן הקפדות שהחרדים כופים על עצמם, מאידך גיסא. בזה החרדים טובים מן הציונים. עיקרו של דבר, ההסתייגות של הרבנות הראשית ליום העצמאות ולשלטון המדינה מקבלת תמיכה מן הזרם הציוני משיחי ביהדות, ומתוך שני אלה נחלש כוחה האטרקטיבי של המדינה והשלטון. במערכת אשר כזאת אנו צריכים לחנך את הדור הבא לציונות דתית, והשאלה היא לאן פנינו מועדות?

יש לקוות שציבור המחנכים בחינוך הדתי לאומי ציוני, שתחושתו כתחושת כותב דברים אלו, יהיה ער לתופעות השליליות המתפתחות בציבור הדתי לאומי כלפי המדינה ויחד עם ציבורים דתיים מתונים, כפי שמשתקפים בכתבי התנועה של נאמני תורה ועבודה, וכפי שמתבטאים בדברים מתונים וממלכתיים המובאים בעיתון "הצופה" ובמוספים החגיגיים שלו, יתנו יד להחליש ולאן מגמות קיצוניות אלו.

63. הראי"ה קוק, אורות, מוסד הרב קוק תש"מ, עמ' קי.